

ƏDƏBİYYAT

UOT 82.0

FƏRMAN XƏLİLOV

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ İLƏ APARILAN BİR MÜBAHİSƏ
HAQQINDA BƏZİ QEYDLƏR

Cəlil Məmmədquluzadənin "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1907-ci il 20-ci nömrəsində dərc olunan "Erməni və müsəlman övrətləri" felyetonu o vaxt Azərbaycan ictimaiyyətində böyük əks-səda doğurmuşdur. Ruhanilər C.Məmmədquluzadənin qadınların örtünməsinə aid fikirlərini bəyənməmiş, mətbuat vasitəsilə ona öz etirazlarını bildirmişlər. Bu ruhanilərdən biri də Hacı Mirbağır Mirheydərzadə idi.

Məqalədə o vaxt Tiflis şəhər məscidinin vaizi Hacı Mirbağır Mirheydərzadə Naxçıvanının "Tazə həyat" qəzetinin 1907-ci il may nömrələrində "Cavab" və "Tiflisdən" adlı yazıları ilk dəfə olaraq tədqiqata cəlb edilmişdir.

M.Mirheydərzadənin bu məqalələrində jurnalist H.Minasazovun "Zaqafqaziya" qəzetinə Tiflis məscidində qadınların örtük örtüb-örtməmələrinə həsr olunan müzakirə haqqında təhrif olunmuş məlumat göndərilməsi və C.Məmmədquluzadənin hicab məsələsi ilə bağlı mövqeyi tənqid olunur.

C.Məmmədquluzadə və M.Mirheydərzadənin felyeton və məqalələrini təhlil edən müəllif belə qənaətə gəlir ki, onların eyni mövzuya müxtəlif mövqedən yanaşması qəbahətli bir iş deyil. Hər ikisinin fikir və mövqeyinə hörmətlə yanaşmaq bugünkü demokratik düşüncəli hər bir şəxsın borcudur.

Açar sözlər: *Cəlil Məmmədquluzadə, Mirbağır Mirheydərzadə, Hüseyn Minasazov, "Molla Nəsrəddin" jurnalı, "Tazə həyat" qəzeti, hicab məsələsi.*

Jurnalist Hüseyn Minasazov (1881-1932) XX əsrin əvvəllərində Tiflisdə rus dilində nəşr olunan "Zaqafqaziya" qəzetində dərc etdirdiyi "Müzakirə" adlı yazısında (9, s. 30-31) mübahisə və etiraz doğuran bir əhvalatı oxuculara çatdırmışdır. Yazıda bildirilir ki, 23 may 1907-ci ildə Tiflis məscidinin vaizi Mirbağır Mirheydərzadə "Müsəlman qadınının şəriətə görə örtüksüz gəzməyə hüququ varmı" mövzusunda geniş məruzə etmiş, "Molla Nəsrəddin" jurnalının əməkdaşı Ömər Faiq Nemanzadənin cavab nitqinə maneçilik törətsə də, buna müvəffəq olmamışdır. Söz almağa fürsət qazanan Ö.Nemanzadə isə öz məntiqli və əsaslandırılmış çıxışı ilə orada iştirak edən müsəlmanlara böyük təsir bağışlamışdır. M.Mirheydərzadə məscidə toplaşanları "Molla Nəsrəddin" jurnalını baykot etməyə çağırmışdır.

M.Mirheydərzadənin H.Minasazova verdiyi cavaba keçməzdən əvvəl onu diqqətə çatdırmaq istəyirik ki, bu xoşagəlməz mübahisənin ortaya çıxmasının səbəbi C.Məmmədquluzadənin "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1907-ci il 20-ci nömrəsində "Erməni və müsəlman övrətləri" adlı felyetonunun və "İdarədən" ünvanlı "Zövci-axər" sərlovhəli yazının dərc edilməsi idi. Bu yazıların çapından üç gün sonra H.Minasazovun yazdığı kimi dindarların Tiflis məscidində böyük bir yığınağı keçirilmiş, gərgin müzakirələr aparılmışdır. Müzakirələrdə daha çox fəallıq edən M.Mirheydərzadə və Ö.F. Nemanzadə olmuşdur.

Bundan başqa M.Mirheydərzadə "Tazə həyat" qəzetinin 1907-ci il 27, 29, 30 may tarixli 40, 41 və 42-ci nömrələrində çap etdirdiyi "Cavab" adlı irihəcmli məqaləsində "Molla Nəsrəddin"də dərc olunan "Zövci-axər" yazısı və "Erməni və müsəlman övrətləri" adlı felyeton da söylənilənləri bəyənməmiş, bu barədə Quran və müxtəlif dini ədəbiyyatdan sitatlar gətirməklə öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışmışdır.

M.Mirheydərzadə C.Məmmədquluzadənin zövci-axər məsələsinə münasibətinə toxunaraq yazır: “Zövci-axər barəsində yazdığın mətləb ki, guya bir firəng səndən bu barədə sual edib səni. Ondan inkar edib bir belə məsələnin islam dinində və Quranda olmamaqlığını ona söyləmişən və cümlə müsəlmanlara da tövsiyə edirsən ki, bu məsələnin üstünü açmayıb gizlətsinlər. Sizin bu sözünüzdən anlamaq olmur ki, siz, görün, hər böylə məsələnin şəriətdə, Quranda olmağında şəkkiniz var və yainki məsələnin olmağını bilib onun biməna və müxalif hikmət və mədəniyyətliliyinə görə istehzayanə inkar edirsiniz. Hərgah əsl hikmətin olmağından şəkk edirsənsə, heç şübhə edib və özgələri də şübhəyə salmayın. Əsl bu məsələnin hökmü Qurani-şərifdə sureyi-Bəqərədə böylə nəş və vazeh buyurulmuşdur ki, onda heç bir kəs şübhə və ya inkar edə bilməz” (8, № 40).

Sonra müəllif “Bəqərə” surəsinin 229-cu ayəsinə və “Təfsiri-Məcməül-bəyan” kitabına istinad edərək vurğulayır ki, təlaqa aid ayə nazil olmamışdan qabaq “vəhşi və insaniyyətsiz kişilər övrətindən heç bir zad üstə rəncidə olub fourən ona təlaq verib beş gündən sonra genə rücu edirdilər ta nə qədər ki, keyfləri istəyirdi. Çoxusu məhz övrətə əziyyət və azar etmək üçün rücu edib qoyurdular ki, biçarə övrət bundan yaxasını qurtarmışkən başqa kişiyyə ərə getsin... Ona binaən hamən moriddə bu ayeyi-şərifə nazil olub bu təlaq verib rücu etmək üçün bir hədd və bir qərar müəyyən etdi və övrətləri bir dərəcəyə qədər kişilərin bu cür zülm və əsarətindən xilas etdi” (8, № 40). M.Mirheydərzadənin bu izahı əsaslı və inandırıcıdır.

M.Mirheydərzadənin C.Məmmədquluzadənin “Erməni və müsəlman övrətləri” felyetonuna münasibəti də özünəməxsusluğu ilə seçilir. C.Məmmədquluzadə həmin felyetonda Qurani-şərifin “Nur” surəsinin 31-ci, “Əhzab” surəsinin isə 59-cu ayələrinə əsaslanaraq belə qənaətə gəlir ki: “Bu ayələrin heç birində bir xırda da əmr olunmur ki, arvadlar üzlerini qapasınlar. Birinci ayənin (“Nur” 31-ci ayə – F.X.) ən sərih mənası budur: naməhrəm məhəllərə, naməhrəm hallara baxmayın, övrətlərinizi (ərəbcəsinə diqqət ediniz) örtünüz, təbii zinətlərinizi, yəni bədəninizin zinət təşkil olan içəri məhəllərini aşkar etməyiniz, amma əl, üz kimi zahir zinətlərinizi aşkar ediniz.

Budur birinci ayənin əsl ruhu, əsl mənası! İkinci, üçüncü ayələrdə də (“Nur” 31-ci ayə, “Əhzab” 59-cu ayə - F.X.) üz qapatmağa dair bir tük qədəri də işarə yoxdur”.

C.Məmmədquluzadə bu fikrinin kimlərdəsə etiraz doğuracağını nəzərə alaraq din alimlərinə müraciət edir: “Hansı alim üz açmağı Quran ayəsi ilə haram bilirsə, buyursun, ən mükəmməl dəlillərlə cavab verməyə hazırıq, amma indidən burasını deyirik ki, “qayıрма hədislərlə” bizim işimiz yoxdur”.

M.Mirheydərzadə bunun cavabında yazır: “Alimin borcudur ki... öz bildiyini izhar etsin. Ona görə ki, mən də “Molla Nəsrəddin”in yazdıqlarını müxalifi-şərri, Məhəmmədi bilib ədillə və ayat mocibincə ona cavab verməyi və həqqi-şəriəti izhar etməyi özümə vacib bilib bu sözləri yazmağa mübadirət etdim” (8, № 40). O, Quranın “Əzhab” surəsinin 59-cu, “Nur” surəsinin 60-cı ayələrinə və “Məcməül-bəhreyn”, “Qamus”, “Əxtər”, “Təfsiri-Məcməül-bəyan” kitablarına istinad edərək bu mənbələrdə qadınların üz və əllərinin açıq saxlamasına aid heç bir hökmün olmadığını bildirir.

“Nur” surəsinin 31-ci ayəsinin məzmunu budur ki, qadınlar təbii zinətlərini örtməlidirlər, zahirdə olan zinətlərindən savayı.

“Vəla yübdinə zinətəhünnə illa mazəhərə minha” (zahirdə olan zinətlərindən savayı) hökmünün üzərində dayanan M.Mirheydərzadə yazır ki, “Molla Nəsrəddin” onu “Vəla yübdinə zinətəhünnə illa mazəhərə minha”nı – F.X.) təfsir edir üzuaçıq olmağın cəvazinə” (qadağan olmamasına – F.X.) (8, № 41).

M.Mirheydərzadə bu təfsiri düzgün hesab etmir. Onun fikrincə, zinəti-zahiri deyərkən qadınların üst libasları başa düşülməlidir: “Çadırşəbin özü də bir zinətdir. Gərək çadırşəb də bir ayrı şey ilə gizlənəydi, o ayrı şey də yenə zinət olub ehtiyacı olacaq idi bir ayrı şey ilə gizlədilməyə. Burdan lazım gələcək idi osr və hürre. Onda gərək övrətlər dustaq kimi olduqları evlərindən heç bir qədəm də dıışıarı çıxmayaydılar. Allah-təala bu osr və hərəci götürməkdən ötrü zinəti-zahirini ki, ibarət olsun övrətlərin üst libaslarından və əllərindən ki, bəzən əcnəbi yanında alış-veriş üçün çıxartmaq lazım olar, əcnəbilərə göstərməkdən mane etmədi, çünki dediyimiz kimi hərgah zinəti-zahiriyyəni də ki, ibarət olsun üst libaslardan göstərməyi haram etsə idi, övrətlər üçün dolanmaq qeyri-mümkün idi” (8, № 41).

M.Mirheydərzadə məqaləsinin sonunda C.Məmmədquluzadəni məzəmmət edir: “Siz fūqəhadan və üləmayi-təfsirdən olmaya-olmaya... bu cür müstəhziyanə əhkami-şərri barəsində danışmağınız çox eyib və qəbihdir... Sizə heç yaraşmaz ki, dörd yüz milyon bir millətin Quran və şəriətinə və o şəriətin hafiz və mübəyyini olan müctəhid və üləmalara iztehzə və tohin edəsiniz. Qərəz, səhviniz çox böyükdür” (8, № 42).

Məqalənin bir yerində M.Mirheydərzadə C.Məmmədquluzadəyə müraciət edərək “tövsiyə edirəm ki, bu işinizdən üzr istəyib gələcəkdə dəxi bu cür işlərin ətrafına dolanmayasınız”, - yazır (8, № 42).

“Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri qadağan olunduğu üçün C.Məmmədquluzadənin cavabı 25 gün ləngiyir. Jurnal yenidən nəşrə başlayan kimi 23-cü nömrədə (1907) onun “Hicab məsələsi və cavabımız” adlı geniş bir məqaləsi dərc edilir. Məqalənin bir yerində qeyd olunur: “Üz və əllərin açılmağında üləma ixtilaf edib... Bizə “Tazə həyat” sütunlarında uzun-uzadı etiraz yazanlar zəhmət çəkib üz açmağın haramlığına şəhadət verən dəlilləri yazıblar. Məsələ, madam ki, ixtilaflıdır, əlbət haramlığına dair də dəlillər çox olacaq, caizliyinə də”.

Bu cavab təkəcə M.Mirheydərzadəyə yox, “Tazə həyat”da “Erməni və müsəlman övrətləri” felyetonuna etiraz edən digər müəlliflərə də aid idi. C.Məmmədquluzadə cavabında nə M.Mirheydərzadə, nə də başqa müəlliflərin adlarını çəkir.

C.Məmmədquluzadə onu ittiham edənlərə müraciətən qətiyyətlə yazır. “Mən heç vaxt damdandüşmə deməmişəm ki, haşa, hicab yoxdur. Bu söz mən Molla Nəsrəddin barəsində sırf böhtandır. Mən demişəm və genə də deyirəm ki, arvadların üz və əllərindən savayı cəmi bədəni “övrət”dir... Biz üz və əllərin göstərməyin caiz olmağını özümüzədən demirik, bəlkə məşhur üləmanın aşağıdakı ibarələrindən qanırıq”.

Sonra C.Məmmədquluzadə tanınmış üləmadan olan Şeyx Tusi, Şeyx Yusif Böhrani, Şeyx Küleyni, Seyid Sahibi-Riyaz, Əllamey-fəxr Razi, Qazi Beyzavi, Fazili-hindi və digərlərinin “Nəhayət”, “Tibyan”, “Şərhi-kəbir”, “Hədəyiq”, “Təfsiri-kəbir”, “Təfsiri-ibn-Səud”, “Təfsiri-Qazi”, “Təfsiri-Cəlalın”, “Təfsiri-Safi” , “Kitabi-İxtiyar”, “Müntəqi-Fitva”, “Kəşfül-lisam”, “Məbsud”, “Mötəbər”, “İslah”, “Came”, “Müntəha” kimi kitab və təfsirlərində “Vəla yübdinə zinətəhünnə illa mazəhərə minha”da üz və əllərin nəzərdə tutulmasına aid fikirlərini ifadə edən sözlərindən səhifələrini göstərməklə 20-dək nümunəni diqqətə çatdırır və beləliklə də “Müsəlman və erməni övrətləri” felyetonunda hicab məsələsinə aid yazdıqlarına haqq qazandırır.

Həm C.Məmmədquluzadə, həm də M.Mirheydərzadə mövzu ilə bağlı öz fikirlərini ifadə edərkən etik normadan kənara çıxmağa çalışsalar da, bəzi məqamlarda buna riayət edə bilməmişlər. Məsələn, M.Mirheydərzadə yazır: “Sizin vəzifəniz ancaq politikaya, siyasətə, iqtisada, ədəbiyyati-ürfiyyəyə dair bəhs etməkdir, ondan ki, hər elmin, hər fənnin bir sahibi vardır. Təbib mühəndislik, dərzi dəmirçilik edə bilməz. Sizi bu barədə bən də artıq günahkar

bilib izhari-nifrət edirəm... Siz bu yazınızı ilə bütün qəzetçiləri və azaditələbləri camaat nəzərində çirkləndirib etibardan salırsınız (8, № 42).

C.Məmmədquluzadənin cavabındakı ifadələr isə daha sərtidir: “Ey nadan mollaların sözüne qulaq asıb məndən bir neçə günlüyə üz çevirən camaat!... Mən Molla Nəsrəddinə inanmayıb, sizi bu günlərə, bu həqarətlərə salan bir para ruhani dərindəki qurdların sözüne aldanırsınız”.

Dini ədəbiyyatda hicab məsələsinə münasibət Mirzə Cəlil demişkən, “şərab və zinanın haram olmağı kimi deyildir, ixtilafıdır”. Bir halda ki, belədir, yenə Mirzə Cəlil demişkən, “haramlığına dair də dəlillər çox olacaq, caizliyinə də”.

Məsələyə bu baxımdan yanaşanda nə C.Məmmədquluzadənin, nə də M.Mirheydər-zadənin hicab məsələsinə münasibətində heç bir qəbahət yoxdur. Bu, onların özünəməxsus mövqeyidir.

Qayıdaq M.Mirheydər-zadənin H.Minasazova verdiyi cavabın üzərinə. Bu cavab “Tazə həyat” qəzetinin 5 iyun 1907-ci il tarixli 46-cı nömrəsində dərc edilmişdir. Çox sərt şəkildə yazılmış həmin cavabda M.Mirheydər-zadə H.Minasazovun 23 mayda Tiflis məscidində baş verənlər haqqında “Zaqafqaziya” qəzetinə təhrif olunmuş məlumatlar göndərməsinə öz etirazını ifadə edir: “Minasazovun bu yazısından çox təəccüb edirəm, ondan ötrü bir adam ki, özünü kulturu və intiligent adlandır, onun vicdanı necə yol verər ki, sətrinə üç qəpik pul almaqdan ötrü bu cürə iftira və yalanlar ilə qəzetə sütunlarını doldursun. Hərçənd ki, Minasazovun məsləki və əqidəsini yaxşı bilən heç təəccüb etməməlidir və halonki işin həqiqəti boylə olubdur ki, “Molla Nəsrəddin” məcmuəsində “Zövci-axər” və “Erməni və müsəlman övrətləri” ünvanlı məqalə Tiflisdə camaat içində böyük bir inqilab və cürbəcür danışıqlara səbəb olmuşdur. Hətta bazarlarda avam camaatlardan oylə adamlar da vardı ki, istəyirdilər “Molla Nəsrəddin”-in müdir və mühərririni döyüb biabır etsinlər. Lakin bir neçə tədbirli və islahxah adamlar və mən də məscidə gedib camaatı sakit etməkdən ötrü mən də çıxıb camaata xitabən dedim: Camaat, siz bura cəm olmuşunuz bundan ötrü ki, “Molla Nəsrəddin” idarəsi övrətlər barəsində belə tələb yazmışdır və özü də tələb etmişdir ki, hər kəsin cavabı vardır ki, cavab versin görək bu işin həqiqəti nə imiş. İndi mən də sizə onu deyirəm ki, “Molla Nəsrəddin”-in yazısı mütabiqi-Quran və şəriət deyildir. Budur onun cavabları həm zövci-axər və həm hicab barəsində. Qurani-şərifin sureyi-Bəqərədən və sureyi-Nurdan və sureyi-Əh-zabdan bir neçə ayətlər zikr edib müəyyən elədim hansılar ki, iki gün əvvəl “Tazə həyat” ruznaməsində yazdığımıza görə dəxi burada təkrar etmək istəmirəm” (2, № 46 1907).

Məsciddə Ö.Faiqın cavab nitqinə maneçilik törətmək məsələsinə gəldikdə isə M.Mirheydər-zadə bu məlumatın da təhrif edildiyini bildirir: “Ömər Faiq Nəmanzadə ayağa durub camaata xitabən dedi: “Camaat, mən də sizin biriniz. İzn verirsiniz mənə mən də çıxım bir neçə kəlmə söz danışım? Heç kəsdən cavab olmadı. Mən ona dedim ki, minbər ruhani sinfinə münhəsir olmağına görə minbərə çıxıb bilməzsən. Ancaq minbərin yanında durduğun yerdə bu mətləbə dair hər nə sözün olsa, deyə bilərsən. Faiq durub bu mətləbdən kənar riba və qeyr məsələlər üstündə danışmaq və bütün üləmaları hiyleyi-şərri qayıрмаq ilə zəmm edib tohin etdi” (2, № 46).

Sonra M.Mirheydər-zadə məsciddə Ö.Faiqə qarşı heç bir təzyiq göstərilməməsindən, “Molla Nəsrəddin”i baykot etmək fikrinin böhtan olmasından bəhs edir.

Tədqiqatçılardan Qulam Məmmədli, Tofiq Hacıyev, Əsgər Qədimov, Ataxan Paşayev, Şamil Qurbanov, Arif Əliyev bu məsələdən bəhs edərkən heç bir səbr və tərəddüd etmədən H.Minasazova haqq qazandırmış, M.Mirheydər-zadəni isə “riyakar” (3, s. 39), “fitnəkar” (5, s. 136), “mühafizəkar” (4, s. 19) adlandırmışlar.

M.Mirheydərzadənin bu cür qiymətləndirməsi sovet dövründə kommunist ideologiyasının həmin tədqiqatçılara yönləndirici mənfi təsiri ilə bağlıdır. Yəni o vaxt din xadimlərinin fikirlərini, təklif və təşəbbüslərini ağına-bozuna baxmadan qaralamaq, inkar etmək və zərərli fəaliyyət kimi damğalamaq qarşıya qoyulmuş icrası zəruri olan tələblərdən biri idi.

Tədqiqatçıların həmin mövqeyinin yanlışlığını əsaslandıran bir məqam da vardır. Bu, 23 may 1907-ci ildə Tiflis məscidində keçirilən Ö.Faiqlə M.Mirheydərzadənin qarşı-qarşıya gəldiyi müzakirədən sonra baş verən hadisələrdir. Diqqət edək: Bu müzakirələrdən 9 gün sonra, yəni jurnalın 2 iyun 1907-ci il tarixli 22-ci nömrəsində dərc edilmiş C.Məmmədquluzadənin qadın azadlığı məsələsinə həsr olunan “Şeyxülislama iki dənə açıq məktub” felyetonu mollaları daha da qıcıqlandırmış və hər vasitə ilə jurnalı bağlatdırmaq istəmişlər. Tiflis müvəqqəti general-qubernatoru N.P.Timofeyevin 8 iyun 1907-ci il tarixli əmri ilə jurnalın nəşri dayandırılmışdır (6, s. 39).

Tədqiqatçılar hadisələrin bu cür gedişinə istinad edərək uzun müddət C.Məmmədquluzadənin Qafqaz Şeyxülislamına yazdığı açıq məktubunu jurnalın nəşrinin dayandırılmasının əsas səbəbi hesab etmişlər. Lakin tarix elmləri doktoru A.Paşayevin araşdırmaları qəti şəkildə sübut etmişdir ki, 1907-ci ilin iyununda “Molla Nəsrəddin”-in nəşrinin dayandırılmasının “əsl səbəbi qadın azadlığı məsələsi deyil (Şeyxülislama yazılan açıq məktubda bu məsələdən söhbət gedirdi – F.X.), Türkiyə haqqında verilmiş karikaturalar olmuşdur” (6, s. 9). Bu faktı o vaxt Qafqaz canişini dəftərxanasının sorğusuna Mətbuat İşləri üzrə Tiflis Komitəsinin sədri V.Kolobovun cavabı tam təsdiq edir. Cavabda yazılır: “Molla Nəsrəddin” jurnalının bağlanması barədə müvəqqəti genral-qubernator tərəfindən verilmiş sərəncamla əlaqədar olaraq general Timofeyevlə (Tiflis genral-qubernatoru – F.X.) danışmağımdan aydın oldu ki, həmin jurnal haqqında görülmüş tədbirə səbəb (yəni jurnalın bağlanmasına səbəb – F.X.) qonşu müsəlman dövlətlərinin hökmdarlarına qarşı yönəldilmiş və diplomatik nöqtəyi-nəzərdən manasib olmayan kəskin məqalələrin dərc edilməsi olmuşdur” (6, s. 43).

Jurnalın bağlanmasının əsl səbəbi o vaxt çar inzibati orqanları tərəfindən çox gizli saxlanıldığı üçün heç C.Məmmədquluzadənin özü də bundan xəbər tutmamışdır. Bu fikrin doğruluğunu C.Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalının 2 dekabr 1907-ci il tarixli nömrəsində dərc olunan Bakı qız məktəbinin müdiri Məryəm xanıma həsr etdiyi felyetonunda yazdığı sözlər təsdiq edir: “20-ci nömrədə yazanda ki, bizim kişilərimiz öz kəbinli övrətlərini evdə qoyub, gedirlər mütrübbazlığa və uşaqbazlığa qurşanırlar, dünyanın hər bir tərəfindən müsəlmanlar töküldülər üstümüzə və başladılar bizi təkfir eləməyə və mərhum şeyx məcmuəmizi bağlatdı”.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının bağlanmasının səbəbi haqqındakı fikirlərin gizlədilməsi “parçala, hökm sür” siyasətini həyata keçirən çar hökumətinin marağında idi. Çünki ruhani təbəqə ilə digər ziyalılar arasında intriqa salıb onu qızısdırmaq, Qafqaz xalqlarını bir-birinə qırdırmaq onun bu ərazidə şovinist niyyətlərini həyata keçirməsi üçün sərfəli idi.

Beləliklə, aydın olur ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1907-ci ildə qadağan olunmasında tədqiqatçıların güman etdiyi kimi nə Şeyxülislamın, nə də M.Mirheydərzadə və onu müdafiə edənlərin barmağı olmuşdur. Əslində jurnalın nəşrinin Şeyxülislama görə qadağan olunmasını M.Mirheydərzadənin heç özü də istəməzdi. Çünki bu, həmin Şeyxülislam idi ki, xoşu gəlmədiyi üçün vaxtilə onu ruhani idarəsindəki işindən çıxarmış, 1907-ci ildə isə ruhanilik hüququndan məhrum etmişdi (7, s. 1).

Tədqiqatçıların M.Mirheydərzadəni xoşagəlməz epitetlərlə təqdim etməsinin əsas səbəblərindən biri də məhz bu məsələlərdən xəbərdar olmamalarıdır.

M.Mirheydərzadə rus çarizminin mənfur siyasətini anladığı üçün XX əsrin lap ilk illərində inqilabi fəaliyyətə başlamışdı. Bu məqamda o, çar mütləqiyyətinin əleyhinə açıq-açıq çıxış edən C.Məmmədquluzadə ilə eyni mövqedə idi. (İnqilabi fəaliyyətinə görə 1905, 1907-ci illərdə həbs olunub Metex qalasına salınan M.Mirheydərzadənin “Tərcümeyi-halında belə bir cümlə var: “Çar mütləqiyyətinə qarşı fəhlələr arasında təbliğat və təşviqat işləri aparırdım” (7, s. 2). Lakin İranda mükəmməl dini təhsil alan M.Mirheydərzadənin hicab məsələsində özünəməxsus baxışları imkan vermirdi ki, C.Məmmədquluzadə ilə eyni mövqedən çıxış etsin. Buna görə ona “riyakar” və “mühafizəkar” demək olarmı? Yox!

M.Mirheydərzadənin sonrakı inqilabi və elmi fəaliyyəti (O, 1925-1928-ci illərdə Naxçıvanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin elmi katibi, 1930-1945-ci illərdə isə Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin direktoru olmuşdur) sübut etdi ki, onun da C.Məmmədquluzadə kimi məfkurəsinin formalaşmasında 1905-ci il rus inqilabının, sosial-demokrat təşkilatlarının ciddi rolu olmuşdur. M.Mirheydərzadənin “Hümmət” qrupunun üzvü kimi sonralar hətta Ö.F.Nemanzadə ilə əməkdaşlığı haqqında da məlumatlar vardır. “Molla Nəsrəddin” jurnalının “Tiflisdə yaşayan əməkdaşlarından... Ö.F.Nemanzadə gürcü demokratları arasında yaxşı tanınmaqla Naxçıvan dərniyi ilə əlaqəli olmuş və lazımı məlumat göndərmişlər” (1, s. 7).

Belə mənalı həyat yolu keçən azad və demokratik cəmiyyət uğrunda mübarizə aparən bir şəxsi inandığı həqiqətləri (qadın məsələsində) dilə gətirdiyi və öz mövqeyini müdafiə etdiyi üçün “fitnəkar” adlandırmaq olarmı? Yox!

İstər C.Məmmədquluzadə, istərsə də M.Mirheydərzadə Azərbaycan xalqının oğullarıdır. Onların hər ikisinin fikrinə və mövqeyinə hörmətlə yanaşmaq bugünkü demokratik düşüncəli hər bir şəxsin borcudur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Ə. Naxçıvanda sovet hakimiyyətinin qurulması və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə. Bakı: Azərbaycan SSR Siyasi və Elmi Bilikləri Yayan Cəmiyyət, 1960, 38 s.
2. Hacı Mirbağır Mirheydərzadə. Tiflisdən. “Tazə həyat” qəz., 1907, № 46.
3. Hacıyev T. Tiflis ədəbi mühiti. Bakı: Yazıçı, 1980, 183 s.
4. Qədimov Ə. Qardaş ədəbiyyatların dostluğu. Bakı: Azərbaycan “Bilik” Cəmiyyəti, 1981, 62 s.
5. Məmmədli Q. Molla Nəsrəddin. Bakı: Gənclik, 1984, 520 s.
6. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri tarixindən. Nəşrə hazırlayan A.Ə.Paşayev. Bakı: Çarşıoğlu, 2009, 356 s.
7. Naxçıvan MRDA: f. 582, siy. 1, iş 103.
8. Tiflis məscidinin vaizi axund Mirbağır Mirheydərzadə Naxçıvani. Cavab. “Tazə həyat” qəz., 1907, № 40, 41, 42.
9. Минасазов Г. Избранные произведения. Баку: Язычы, 1982, 229 с.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: fermanhalilov@yahoo.com

Ferman Khalilov

SOME NOTES ABOUT A DISPUTE WITH JALIL MAMMADGULUZADEH

Topical satire “Armenian and Muslim wives” published in the 20th issue of Jalil Mammadguluzadeh’s magazine “Molla Nasraddin” in 1907 and echoed in the Azerbaijani public at that time. The clerics did not like Jalil Mammadguluzadeh’s views on women’s covering and expressed their objections to him through the press.

One of these clerics was Haji Mirbagher Mirheydarzadeh.

For the first time the articles “Reply” and “from Tbilisi”, published in “Taza Hayat” newspaper in May 1907 were studied in the article and this newspaper was founded by Haji Mirbagher Mirheyderzadeh Nakhchivani, the preacher of Tbilisi City mosque.

Sending distorted information about veiling of women in the Tbilisi mosque to “Zagafgaziya” newspaper founded by journalist H.Minasazov and J.Mammadguluzadeh’s position on hijab were criticized in these articles of Mirbagher Mirheydarzadeh

Analyzing the articles of Mammadguluzadeh and Mirheydarzadeh, the author concludes that their different approach to the same topic is not a blamable behavior. Respecting the views and positions of Mammadguluzadeh and Mirheydarzadeh is the duty of every democratic-minded person today.

Keywords: *Jalil Mammadguluzadeh, Mirbagher Mirheydarzadeh, Hussein Minasazov, Molla Nasraddin magazine, Taza Hayat newspaper, hijab issue.*

Фарман Халилов

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ О СПОРЕ С ДЖАЛИЛОМ МАМЕДГУЛУЗАДЕ

Фельетон Джалила Мамедгулузаде «Армянские и мусульманские обычаи», опубликованный в 1907 году в 20-м номере журнала «Молла Насреддин», в то время вызвал большой резонанс в азербайджанской общественности. Духовенство не одобрило мнения Дж. Мамедкулузаде о покрытии женщин и выразило ему через прессу свои протесты. Одним из этих священнослужителей был Гаджи Мирбагир Миргейдарзаде.

В то время в мае 1907 года впервые были привлечены исследованию статьи «Ответ» и «Из Тифлиса» в газете «Тезе Хаят» проповедника мечети города Тбилиси Гаджи Мирбагира Миргейдарзаде.

В этих статьях М. Миргейдарзаде критикуется послание Х.Минасазовым в газету «Закавказье» искаженной информации об обсуждениях, посвященных покрытию и не покрытию женщин в мечети Тбилиси, и позиция Дж. Мамедгулузаде по вопросу хиджаба. Анализируя фельетон и статьи М. Миргейдарзаде, автор приходит к выводу, что их подход к одной и той же теме с разных позиций не является предосудительным делом. Уважительное отношение к мнению и позиции обоих – долг каждого человека с сегодняшним демократическим мышлением.

Ключевые слова: *Джалил Мамедгулузаде, Мирбагир Миргейдарзаде, Гусейн Минасазов, журнал «Молла Насреддин», газета «Тезе Хаят», вопрос хиджаба.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 05.02.2020

Son variant 12.03.2020